

БАНДИТИ А БОРОТЬБА З НИМИ В ОДЕСІ В 1918–1922 РОКАХ

ЮЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА ДЕЛІБАЛТОВА

Одеса – це був великий промисловий і торговий центр з населенням приблизно 500 тисяч чоловік. Більше половини становили росіяни і українці (в офіційних паперах їх не розділяли, рідною мовою більшість вказувало «великоруський»), третина – євреї. Найчисельнішою соціальною групою були робочі, в тому числі портові – 40% населення, ще 10% становила домашня прислуга і поденники, 10–15% – службовці і чиновники, 10% – підприємці, 4–5% – інтелігенція і люди вільних професій. Дуже багато було військових: палала Перша світова війна, Одеса була найближчим тилом Румунського фронту і передовий базою Чорноморського флоту. Економічні проблеми, розпад армії, політична напруженість, а також знищення царської поліції привели до небувалого сплеску злочинності. Ніколи ще в Одесі стільки не вбивали і не грабували. Щодня реєструвалося від 5 до 10 нальотів, 20–30 пограбувань і до 15 вбивств.

З ініціативи трудящих мас були створенні збройні сили різноманітних форм. Крім міліції, це робітничі й селянські бойові дружини, дружини самоохорони, а найчастіше – загони Червоної гвардії. Протягом березня-квітня 1917 р. загони міліції та робітничі дружини виникли на великих підприємствах практично всіх великих міст України, де діяли сильні більшовицькі організації. Чисельність цих формувань була різною: робітничі дружини Києва та Одеси налічували по 1 тис. чоловік кожна; Харкова й Катеринослава – по 500–600 чол.; Луганська, Юзівки, Макіївки, Херсона, Николаєва, Маріуполя, Краматорська – по 200–300 чол. Загалом до робітничих загонів України цього періоду входило 5–6 тис. чол. Керівництво ними здебільшого здійснювали Ради робітничих і солдатських депутатів.¹

6 березня 1917 р. в Одесі було обрано виконком Ради робітничих депутатів, яка 26 березня на пленарних зборах Одеської Ради обговорила питання про організацію робітничої міліції. М. Кангун повідомив, що секція суспільної безпеки, створена при одеській Раді, приймає в міліцію не всіх бажую-

1 Хміль, Г. В.: Братерська допомога РСФСР у формі робітничо-селянської міліції на Україні // Український історичний журнал №5, 1988, С. 95.

чих, а лише за «з'ясуванням бездоганної моральності робітника». А 31 березня 1917 р. на засіданні виконкому було ухвалено рішення «переіменувати секцію суспільної безпеки в секцію по організації робочої міліції», а в квітні – в секцію Червоної гвардії. Тепер уже загони Червоної гвардії окремих заводів остаточно поєднуються в одну загальноміську збройну організацію. Деякий час Червоною гвардією керує секція в складі: голови Н. Милованова (лівий есер), заступника голови М. Рангуна (партійність не визначена на дійсний час). Цікаво, що боротьбу з карною злочинністю робітничої міліції і Червона гвардія займатися не збиралися.²

«Организация милиции должна осуществляться независимо от организации Красной Армии, функции их должны быть строго разграничены», записано в рішенні колегії НКВС 10 травня 1918 року. 5 червня того ж року було опубліковано проект положення про Народну робітничо-селянську охорону, де наголошувалося: «Для охраны порядка учреждается Народная рабоче-крестьянская охрана (милиция) как постоянный штат лиц».³ Однак у результаті збройного захоплення влади в січні 1918 р. в Одесі була встановлена Одеська радянська республіка, яка проіснувала до березня 1918 р. За цей період були скасовані органи народної міліції, а її функції виконували підрозділи Червоної гвардії.

Народний Секретаріат і секретаріати внутрішніх і судових справ у той час не могли повною мірою здійснювати свої функції. Пояснюється тим же двовладдям. Малу частину контролювала Республіка Рад, а більшу – Центральна Рада. Секретаріат судових справ займався ліквідацією старих і утворенням нових судових установ. Організацією міліції займалися різні установи під керівництвом місцевих Раді революційних комітетів. В основному міліція створювалася в містах і промислових центрах України, де влада повністю перейшла до Рад робочих і солдатських депутатів. Як правило, створенню міліції передувало створення Червоної гвардії або загонів самооборони, що трансформувалися в міліцію.

Наприкінці квітня 1918 р. Центральну Раду замінює консервативний український уряд на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським. 9 серпня 1918 р. гетьман затвердив «Закон про Статут Української Державної варти». Статут регламентував порядок управління вартою у губерніях і повітах, у містах і селах. Як і міліція Центральної Ради, варта ніяк не виявила себе на фронті

2 Петухов, Г. Е. – Челябин, В. А.: Из опыта борьбы местных правоохранительных органов за украинскими революционными законами. Одеса 1921, С. 94.

3 Делібалтова Ю. В.: З історії виникнення і становлення органів залізничної міліції на Одещині в 20-ті рр. ХХ ст. Ін: Наукові праці: Науково-методичний журнал Т. 100, Вип. 87. Історичні науки. – Миколаїв 2009, С. 69.

боротьби з карною злочинністю, що продовжувала поширюватися. В умовах воєнного часу варта не мала для цього ані сил, ані кадрів. За своєю організаційною побудовою та обсягом роботи, варта являла собою погано поновлену дореволюційну поліцію та окремих корпус жандармів разом узяті.

Варта поновила масові обшуки й арешти серед українських селян, робітників і інтелігенції. Уряд гетьмана шукав нові форми організації в справі боротьби зі злочинністю, але крім подальшої мілітаризації населення, знайти нічого не міг. 17 жовтня 1918 р. гетьман затвердив постанову про організацію добровільних дружин, що створювалися для підтримки законності і порядку. Дружини формувалися міськими отаманами, губернськими і повітовими старостами. Продовжувалося подальше озброєння народу. Це згодом зіграє роль у громадянській війні, що розпалювалася все більш. Розв'язання більшовиками громадянської війни на території колишньої Російської імперії, у тому числі в Україні, протигетьманське повстання 1918 року, революції в Австро-Угорській імперії та Німецькій імперії зробили наприкінці 1918 Центральну та Східну Європу зоною надзвичайної військової напруженості, яка могла перекинутися на Західну Європу.

Ще в грудні 1917 року Велика Британія та Французька республіка поділили територію Російської імперії на сфери впливу. Україна потрапила до зони французької відповідальності. У вересні 1918 року прем'єр-міністр Французької республіки Ж. Клемансо затвердив план встановлення військового контролю за північно-чорноморськими портами. 23 листопада 1918 року перші антантівські десанти висадилися в Севастополі, 2 грудня до Одеси прибув французький лінійний корабель «Мірабо». В середині грудня в Одесі почалася висадка 15-тисячного військового десанту Антанти, який змусив війська Української Народної Республіки залишити місто.

13 січня 1919 року в Одесі розташувався штаб французької десантної дивізії. Її командир генерал д'Ансельм зажадав від українських військ розблокувати район навколо Одеси і відійти на лінію Тирасполь – Бірзула – Вознесенськ – Миколаїв – Херсон. Наприкінці січня на початку лютого 1919 року війська Антанти взяли під свій контроль Херсон і Миколаїв. Генерал д'Ансельм видав наказ, у якому оголосив: «Франція і союзники прийшли в Росію, щоб дати змогу всім чинникам доброї волі і патріотизму відновити лад у краї».

Французькі військові представники намагалися розібратися в складному конгломераті місцевих політичних угруповань, не допускаючи одноосібного зміцнення якогось із них. Однак вони не приховували і своєї антибільшовицької упередженості та прихильності до ідеї збереження «єдиної та неподільної Росії». Останнє не могло не позначитися на українсько-французькому діалозі в лютому–березні 1919.

На початку весни 1919 обставини склалися так, що Антанта не могла вести широкомасштабні військові дії в Україні. У березні під тиском частин Червоної армії, які було сформовано переважно з вояків повстанських загонів колишнього отамана Армії УНР М. Григор'єва, вони залишили Херсон і Миколаїв, а на початку квітня – Одесу. Рішення про залишення Одеси було схвалено Радою чотирьох Паризької мирної конференції 1919–1920.

Станом на лютий–березень 1919 року сили союзників в Одесі налічували до 35 тисяч осіб, у тому числі по 2 французькі та грецькі дивізії, загоони поляків та сербів. Білогвардійці, які мали політичну підтримку Антанти і претендували не лише на військову, а й на цивільну владу, розраховували використати сили Антанти винятково для внутрішніх операцій і контролю над захопленими територіями, тоді як визволення Москви мало відбутися руками росіян, котрі, за свідченнями сучасників, вже у січні 1919 року планували наступ на столицю широким фронтом від «Волги до німецького кордону».

Проте справжній розвиток подій довкола Одеси був далекий від очікувань головнокомандувача Збройних сил півдня Росії генерала Антона Денікіна. Війська союзників не бажали проливати кров у міжусобиці на території колишньої імперії й не поспішали вести наступальні бойові дії проти більшовиків, перешкоджаючи робити це і наявним тут білогвардійським силам. Лише у кінці січня 1919 року вони просунулися на лінію Тирасполь – Бірзула – Вознесенськ – Новий Буг – Олешки – Берислав, згодом захопили Херсон, а 2 лютого війська союзників зайняли Миколаїв, витіснивши звідти українські та більшовицькі сили, що боролися за контроль над містами.

Через два дні після прийняття 27 березня «Радою чотирьох» Паризької мирної конференції рішення про невтручання у російські справи прем'єр-міністр й за сумісництвом міністр оборони Франції Жорж Клемансо видав директиву про залишення Одещини і відведення військ союзників на лінію Дністра, на підставі якої 2 квітня генерал Д'Ансельм віддав наказ про евакуацію, котра мала відбутись протягом 48 годин. Місцевій владі офіційно про неї було оголошено наступного дня.

Ускладнена страйком моряків російських комерційних суден, поспішна і хаотична евакуація завершилась в основному 5 квітня 1919 року – більша частина військ Антанти була передислокована до Румунії, а штаб російського командування регіону, французьке командування і цивільне населення загальною кількістю близько 2 тисяч чоловік – до Константинополя. Залишена напризволяще Одеська стрілкова бригада Добровольчої армії, яка з початку березня утримувала фронт в районі Очакова, вранці 6 квітня почала відступ у Бесарабію, звідки через Румунію 12 квітня була відправлена до Новоросійська. До середини травня французький військовий флот, евакуйова-

ний в Галац і Севастополь, був повністю відведений з Чорного моря через заколоти пробільшовицьки налаштованих моряків⁴.

9 лютого 1919 р. Рада Народних Комісарів України приймає Декрет «Про організації міліції», у якому сказано: « З метою охорони революційного порядку й особистої безпеки громадян, а також для боротьби з карними злочинними елементами, що є спадщиною капіталістичного ладу, Рада Народних Комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки постановляє: організувати на території республіки робочо-селянську радянську міліцію. Народному комісаріатові внутрішніх справ доручається в найкоротший термін приступити до проведення в життя дійсного декрету».⁵

Наприкінці березня 1919 р. Народний комісаріат внутрішніх справ УРСР розсилає Циркуляр з Інструкцією в організації Радянської робочо-селянської міліції, де в значній мірі конкретизується положення декрету.

В цей же час як складова частини загальної міліції, був створений і її залізничний загін, що спеціалізувався на охороні порядку на залізничних об'єктах і в потягах, забезпечував безпеку пасажирів та захист вантажів від злочинних зазіхань. 18 лютого 1919 року був підписаний Декрет ВЦВК про організацію залізничної міліції і залізничної охорони в країні. 21 лютого того ж року була прийнята постанова ВУЦВК «Про організацію залізничної міліції і залізничної охорони».

Важкий стан крани в ті роки поглиблювали голод і повне знецінення грошей. Пишно процвітало злочинство, вокзали заповнили безпритульні діти.

У цих обставинах потрібний був сильний, згуртований загін, який би зміг здійснювати правовий порядок на залізничному транспорті. Таким загоном і стала залізнична міліція. Вона взяла на себе охорону ешелонів з хлібом та іншими товарами, вела боротьбу з бандитами, що чинили напади на пасажирські і вантажні потяги, охороняла склади, підтримувала суспільний порядок на станціях і вокзалах, припиняла дії хуліганів, злодіїв, шахраїв, піклувалася про безпритульних.

Первісне управління залізничною міліцією будувалося за територіальним принципом. У складі губернських і повітових органів міліції були створені відділи, у веденні яких знаходилася залізнична міліція. Однак практика показала недосконалість територіального керування залізничною міліцією, в силу чого вона не могла працювати в тісному контакті з залізничною адміністрацією. От чому незабаром на кожній залізниці було засновано лінійні управління міліції.

4 <https://www.jnsm.com.ua/h/0405Q/> [8. 3. 2021].

5 Дерілев, В. Д.: Міліція Одеської залізниці. Одеса 2004, С. 78.

В Одесі на початку лютого 1920 р. губком партії більшовиків створив Одеський ревком, що проголосив про зосередження у своїх руках усієї влади в місті. 9 лютого він поширив свою владу на губернську територію. Одеса залишалася губернським центром до 1925р., після проведення адміністративної реформи стала окружним, а з 1932 р. – обласним центром.

Перший губ ревком складався з п'яти чоловік, троє з яких були більшовиками – Кін П.А., Гамарник Я.Б., Логвинов В.Ф., а Арнаутко В.О. – російський лівий есер, І. Боголюбо – Українська комуністична партія.⁶

В Одесі на початку лютого 1920 р. губком партії більшовиків створив Одеський ревком, що проголосив про зосередження у своїх руках усієї влади в місті. 9 лютого він поширив свою владу на губернську територію. Одеса залишалася губернським центром до 1925р., після проведення адміністративної реформи стала окружним, а з 1932 р. – обласним центром. Перший губ ревком складався з п'яти чоловік, троє з яких були більшовиками – Кін П.А., Гамарник Я.Б., Логвинов В.Ф., а Арнаутко В.О. – російський лівий есер, І. Боголюбо – Українська комуністична партія. Зміцнення Радянської влади було наріжним каменем у роботі Одеського ревкому. Незважаючи на досвід формування Червоної гвардії, Червоної армії й інших інших силових структур, формування міліції мало ряд особливостей.

Головна полягала в тому, що міліція створювалася органами цивільного управління. Друга особливість – незнання людей. Третя особливість – взагалі відсутність досвіду державного будівництва. Але міліція створювалася. Паралельно з територіальними органами почалось формування залізничної міліції. Як свідчать документи, народженням одеської залізничної міліції можна вважати 8 лютого 1920 року. Саме ця дата названа в першій доповіді на ім'я Інспектора Головної міліції України першого начальника залізничної міліції Одеського району Робітничо-Селянської Південно-Західної залізниці (ім'я, по батькові встановити не вдалося) тов. Іскри:

«С момента прихода Советской власти в г. Одессу 8 февраля 1920 года, я, будучи назначен сформированным в то время Ревкомом Одесского отделения ЮЗДЖ Начальником ж./д. милиции Одесского района, приступил к формированию таковой. В первую очередь мною было образовано Районное управление. При образовании Района, мне приходилось сталкиваться со всевозможного рода препятствиями, в особенности с острой нуждой в деньгах. Все средства на содержание милиции, которые должны были поступить из Центрального Управления, за неимением связи, при-

6 Петухов, Г. Е. – Челябин, В. А.: Из опыта борьбы местных правоохранительных органов за украинскими революционными законами. Одеса 1921, С. 117.

ходилося брати взаємообразно от различных учреждений (Управления дороги, Губмилиции, и местного исполкома).

Из-за отсутствия средств передвижения в первое время невозможно было контролировать действия подведомственных мне начальников участков. При организации милиции в число милиционеров принимались исключительно солдаты, прошедшие строй военной службы с рекомендацией двух членов партии КП (б) и вербовались только из городского и крестьянского пролетариата. Было принято несколько человек из военнослужащих, прибывших из Франции. Мл. милиционеров – 588, ст. милиционеров – 20, начальник Района – 1, помощников начальника Района – 3, начальников участка – 4, помощников начальника участка – 7, делопроизводителей 1-го разряда – 2, делопроизводителей 2-го разряда – 4, конторщиков – 48, агентов уголовного розыска – 5. На 650 милиционеров, числящихся в районе на лицо имеется 276 винтовок, из них вполне исправных 200 штук.⁷

На основании постановления Совета Обороны от 23.01.1920 г. п. 14 Деловая Комиссия объявляет к руководству ВОХР НКПС и желдоротдела Главмилиции следующее положение о разграничении их функций:

На обязанности железнодорожной милиции лежит:

- а) Наблюдение за исполнением всеми гражданами железнодорожных правил;
- б) Надзор за выполнением гражданами всех декретов и распоряжений Центральной и местной власти в полосе отчуждения;
- в) Борьба со всякого рода уголовными преступлениями и беспорядками на вокзалах и поездах;
- г) Составление протоколов, производство дознаний и дальнейшее направление таковых по подсудности;»⁸

Принципи організації діяльності міліції на Україні отримали подальший розвиток у Положенні про робочу-селянську міліцію, затверженому 14 вересня 1920 року Радою Народних Комісарів УРСР. Положення затвердило досвід перших років будівництва органів міліції, підвело підсумок періоду її становлення.

У 1920 році на різні осади в Одеський залізничний Район міліції і її підрозділи прийшли: М.Г. Силачев – помічник оперуповноваженого карного розшуку; М.Д. Ануфрієв – міліціонер, дільничний наглядач; Т.І. Добровольський – начальник прикордонної застави, та ще багато інших.⁹

У 20-ті роки працівники залізничної міліції переживали небувалі труднощі. З метою зміцнення дисципліни в лавах залізничної міліції начальником

7 Дегілев, В. Д.: Міліція Одеської залізниці. Одеса 2004, С. 221.

8 Ibidem, С. 236.

9 Советская милиция: история и современность (1917–1987). Москва 1987, С. 228.

Одеського районного управління систематично вживалися заходи виховного характеру, видавалися накази з оголошеннями, заохочення, стягнення, а також роз'яснювалися права й обов'язки співробітників.

Усі лиха, що звалилися тоді на країну, звичайно, не могли обійти стороною і залізничну міліцію. Вона була погано обмундирована і озброєна. Складність і ризикованість роботи, низькі посадові оклади та погане харчування робили службу в міліції непривабливою. До того ж, щоб стабілізувати кадрове питання в органах внутрішніх справ були покликані так звані «чистки», які відбулися в 1920, 1923 роках.

У квітні 1921 року наркомом шляхів сполучення був призначений Ф.Е. Дзержинський. При цьому він залишався головою ВЧК і наркомом внутрішніх справ. До особи Дзержинського сьогодні відносяться по-різному, проте на залізницях країни огнем і мечем він навів зразковий порядок. Система охорони залізниць, яка теж була сформована «залізним Феліксом» діє і на сьогодні, в тому числі і на країні. Наказ наркома від 27 травня 1921 року зосереджував увагу на здійсненні планомірної експлуатації доріг, економії, відновленні нормальної роботи всіх служб залізничного господарства, забезпеченні їхніми кадрами.

Серед найважливіших заходів правоохоронних органів на Одещині, спрямованих на охорону особистої і майнової безпеки громадян у перші місяці радянської влади, були припинення п'яних погромів і ліквідація банд, що чинили нальоти, убивства, грабежі, що тероризували населення. Ці операції проводилися спільними зусиллями органів ВНК, міліції. Для здійснення цих заходів залучалися також загони озброєних робітників і військові частини. На початковому етапі становлення Одеської радянської міліції, коли вона ще не була постійним державним органом із штатним особовим складом, основною формою охорони прав і безпеки громадян було патрулювання вулиць озброєними загонами робітничої міліції. Проте, така організація і методи роботи міліції незабаром показали свою неефективність. З подальшим розвитком і удосконаленням організаційно-правових форм діяльності розширювалася і сфера дій міліції. Основними напрямками діяльності міліції в період із 1917–1922. були: боротьба з бандитизмом, спекуляцією і самогоноварінням, із злочинами проти власності, охорона громадського порядку, боротьба з безпритульністю і дитячими правопорушеннями та інше.

Від 1922 р. почав змінюватися характер злочинності – замість великих банд, що мали на озброєнні кулемети і навіть артилерію, орудували групи, що нараховували одиниці, рідше – десятки грабіжників. У цих умовах усе більшого значення почала набувати діяльність карного розшуку. Рішуча боротьба працівників губрозшуку з озброєними бандами дала свої наслід-

ки. Протягом 1923–1925 років було ліквідовано більшість крупних банд, що орудували на території одеської губернії.

Що стосується спадковості інтересів і напрямків роботи, доцільно проаналізувати нормативні документи колишніх спецслужб, пов'язаних з організацією інформаційно-аналітичної роботи. Одним з перших таких документів стала підготовлена начальником інформаційного відділу Всеросійської надзвичайної комісії Ошмаріним інструкція по державній інформації, затверджена наказом ВНК від 7 листопада 1922 р. Остання мала стати своєрідним регламентом діяльності державних інформаційних трійок.¹⁰

Одночасно з цим конкретизувалися основні напрямки збору та узагальнення необхідної інформації. До інструкції по держінформації додавався перелік питань, які за відповідними розділами підлягали висвітленню в державних зведеннях. Особлива увага зверталася на такі питання:

1. Політичний стан робітників, стан промисловості: державної, приватної, кустарної;
2. Робота кооперації і стан вільного ринку;
3. Політичний настрій червоноармійців і стан військових частин;
4. Настрій союзної і партійної маси, робота професійних і партійних організацій;
5. Настрій радянських службовців і радянське будівництво;
6. Санітарний стан населених пунктів і організацій допомоги голодуючим;
7. Робота контрреволюційних партій, організацій духовенства, сект. Активне виявлення контрреволюційних настроїв;
8. Політико-економічний стан шкільних працівників, політико-освітня робота;
9. Політико-економічний стан залізничників, робота транспорту;
10. Для прикордонних губерній додатково вимагалася інформація про стан кордонів і закордонні зведення.¹¹

Кінець 20-х і перша половина 30-х років в історії одеської міліції не мають, на жаль, тієї героїки, що ми бачили раніш. Безліч «непопулярних», м'яко кажучи кампаній, що проводилися урядом по всьому Радянському Союзу в тому числі й Одеській області, серйозно підривали в населення авторитет силових структур. Великим лихом для правоохоронних органів було перетворення їх у засіб політичних репресій. Нажаль, з особливим трагізмом це відбувалося в південних областях країни.

10 Михайленко, П. – Довбня, В.: Міліція УРСР у складі відновленого НКВС у передвоєнний період // Іменем закону №31, 2007, С. 28.

11 Державний архів Одеської області, Ф. 1, Оп. 1, Спр. 100, Арк. 1–6.

Зараз, через 100 років після тих буремних подій, особливо в порівнянні з сьогоднішнім, доводиться тільки дивуватися оперативності, з яким йшло державне будівництво в умовах дикої розрухи, масового бандитизму та далекої до завершення громадянської війни. І сам процес становлення органів міліції проходив у складних умовах. Гостро відчувався брак кадрів, нестача коштів, озброєння, обмундирування, перебої з продовольчим постачанням.

Але не дивлячись на тяжкі умови становлення, організації міліції та її активну боротьбу в ті непрості часи, щорічно удосконалювалися методи і форми роботи цих силових структур, покращився якісний склад її співробітників, зміцнювалися зв'язки з громадськістю, підвищувалася роль у забезпеченні суспільного порядку. У роботі міліції усе більший розвиток отримували виховні функції. Багато героїчних подвигів здійснено співробітниками міліції в боротьбі з бандитами. І хоч на кожному етапі діяльності органів міліції мали місце як позитивні, так і негативні моменти. Проте, історія і пам'ять народу, на мою думку, самі розставляють усе на свої місця.

Bandits and the fight against them in Odessa in 1918–1922

The article is devoted the structure of militia bodies, its transformation depending on varying socio-economic and political conditions. Qualitative and quantitative staff, the sources of reinforcement and system of professional training of the persona, conditions legality and discipline of fellow-employees in divisions and sub-units other militia bodies. Fight against bandits in Odessa